

MEVLÂNA CELÂLEDDİN RÛMÎ'NİN ESERLERİNDE SOSYAL BÛTÜNLEŞME VE SOSYAL ÇÖZÜLME BAĞLAMINDA DİN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa TEKİN
Çanakale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

ÖZET

Bugün dünya ölçeğinde çok hızlı değişimlere şahit olmaktayız. Bu hızlı değişimler sonucunda din ve değerlerde dönüşümler daha yoğun bir şekilde gündeme gelmekte; sosyal çözülme konusu daha fazla tartışılmaktadır. Küreselleşme de bu süreçlerden birisi olarak dikkat çeker. Nitekim küresel değerler olarak isimlendirilen bir takım normlar, bugün yerel değerler üzerinde ciddi baskılar kurmakta ve onu değiştirmeye zorlamaktadırlar. Tam da bu noktada değişimin yoğunluğu, toplumlar için bir kriz olabilmektedir. Sosyal değişimin hızlı olduğu böyle bir dönemde din ve değerlerdeki aşınma, toplumsal birlik için çok önemlidir. Zira insanlar arasında değerlere dayalı bağlar zayıflarsa, birlik düşüncesi de mümkün olmaz. Biz, karışık bir dönemde yaşamış olan Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin eserlerinde sosyal bütünleşme hakkındaki önerilerinin günümüz toplumları için de önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu bağlamda bu makale, öncelikle Mevlâna'nın eserlerinde sosyal bütünleşme ve sosyal çözülme bağlamında dinin rolünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. İkinci olarak da, bu konuda Mevlâna'nın düşüncelerinin günümüz için anlamı sorgulanacaktır. Moğol saldırılarının yoğun olduğu bir zamanda yaşayan Mevlâna'yı ve eserlerini incelemek, bugünkü sorunlarımızın çözümünde katkılar sağlayacaktır. Çünkü Mevlana hem Türkiye'de hem de yurt dışında tanınan ve olumlu imajlarla değerlendirilen önemli bir şahsiyettir. Biz bu konuda tartışmak ve önerilerde bulunmak istiyoruz. İnanıyoruz ki böyle bir çalışma, din sosyoloji alanına da önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Sosyal Bütünleşme, Sosyal Çözülme, Din, Birlik.

**RELIGION IN THE CONTEXT OF SOCIAL
INTEGRATION AND SOCIAL DISINTEGRATION IN
MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI'S WORKS**

Ass. Prof. Dr. Mustafa TEKİN
Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Divinity

ABSTRACT

Today, we witness very rapid changes throughout the world. As a result of these rapid changes, transformations in religion and values become a current issue intensively; social disintegration is discussed more than before. Globalization draws attention as one of these processes. Just as, some principles called global values exert pressure on local values and urge to change. In this point, intensity of change can be crisis for societies. In such an era in which social change was very fast, erosion in religion and values are very important for social unity. If ties based on shared values weaken among people, unity can't be possible. We think that Mawlana's offers on social integration in his works are very important for today's societies. In this context, first, this article aims to determine role of religion in the context of social integration and social disintegration in Mawlana Jalal al-Din Rumi's works. Secondly, meaning of Mawlana's opinions for today's societies will be examined. To study Rumi who lived in a term in which Mongol attacks were intensive and his works in accordance with this subject, will contribute to solve the problems in our time. Because Mawlana is an important person who is recognized in Turkey and abroad and evaluated with positive images. We would like to discuss this subject and make some proposals on it. We believe that such a study will contribute to sociology of religion too.

Key Words: *Mawlana, Social Integration, Social Disintegration, Religion, Unity.*

GİRİŞ

Genelde dünya özelde Türkiye ölçeğinde yaşanan toplumsal değişim ve dönüşüm, hem takip edilmesi, hem çözümlenmesi hem de geleceğe yönelik projeksiyonlar geliştirilmesini zorlaştıracak ölçüde hızlı bir seyir izlemektedir. Bu hızlı seyir, her şeyden önce toplumsal değerler, din ve kültür üzerindeki tartışmaları arttırmaktadır. Zira yaşanan hızlı değişimin çok geniş ölçekte meydana getirdiği kültürel anlayışlar ve güncel pratikler üzerindeki dönüşüm, ilk elden uyum ve çözülme sorunlarını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla değişimin hızlı ve keskin seyri, toplumsal yapı içindeki kültürel değerlerin eskisi gibi kabulü konusunda kimi derin farklılıklar oluşturduğu gibi, sosyal çözülme açısından da önemli sorunlar hızlı bir şekilde gündemimize taşınmaktadır.

Din, kültürel değerler sisteminde çok önemli bir yere sahiptir. Zira din, bir kültürel yapının içine nüfuz ederek ve toplum tarafından içselleştirilerek gelenek, görenek, örf gibi farklı formlar içinde yaşamaya devam eder ve bu, kültürel sürekliliğin sağlanmasında büyük bir rol oynar. Bu sayede kültürel yapı içerisinde din ve dini değerler, kendisi etrafında birleşilen, paylaşılan bir fenomen olarak tarih boyunca sosyal bütünleşmenin baş aktörü olagelmıştır. Dolayısıyla dinin, gelenek, örf, âdet vb. birçok formlarla ilişkileri içindeki işlevi başlı başına önem kazanmaktadır.

Bilhassa 1990'lı yıllardan bu yana dünya ölçeğinde kaçınılmaz bir süreç olarak görülen küreselleşme ve bunun bir sonucu olarak küresel değerler denilen normların “evrensel” düzeyde yaygınlaştırılmaya çalışılması, ülkemizde de ciddi etkiler göstermeye başlamıştır. Yerel kültür ve normların önemli oranda aşındığı bu zaman diliminde din, gelenek ve sosyal normlar üzerindeki toplumsal uzlaşmanın zayıflamaya başladığına da şahit olmaktadır. Biz tam da bu noktada, Türkiye'nin önemli tarihi şahsiyetlerinden olan Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin eserlerinde öne çıkan din anlayışının sosyal bütünleşme ve çözülme bağlamında sağlabileceği katkıları ve taşıdığı zafiyetleri tartışmak istiyoruz.

Peki böylesine önemli bir konu olan sosyal bütünleşme ve çözülmede din faktörü araştırmasında niçin Mevlâna'nın eserleri seçilmiştir? Bir kere uzun bir zamandan bu yana Mevlâna, gerek ulusal gerekse uluslar arası düzeyde üzerinde uzlaşma sağlanmış bir isim olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Mevlâna'nın söylemleri, bir yandan uluslar arası boyutta bir “bütünleşme” çağrısı olarak gündeme gelirken, öte yandan ülke içinde de bir ortak çağrı şeklinde algılanmaktadır. Diğer yandan, Mevlâna'nın yaşadığı dönem dikkate alındığında, sosyal bütünleşme ve çözülme konusu daha da anlam kazanmaktadır. Zira Mevlâna, Moğol saldırılarının Anadolu'da yoğunlaştığı; bu bağlamda Selçuklu başkenti Konya'da sultanların Moğol liderlerine bağlı bir yönetim icra ettikleri, toplumun bir parçalanma sürecinde olduğu dönemde yaşamıştır. Nitekim Anadolu'nun parçalanmayla yüzyüze kaldığı böyle bir zaman diliminde yaşayan Mevlâna'nın, sosyal bütünleşme ve çözülme açısından incelenmesi daha gerçekçi tespitler yapmak yönünde bize yardımcı olabilecektir. Dolayısıyla diğer birçok tarihi isimlerden daha fazla Mevlâna'nın sosyal bütünleşme-çözülme bağlamında din zaviyesinden ele alınması, mevcut veri ve pratiklerden hareket edersek daha anlamlı hale gelmektedir.

Kavramsal Çerçeve:

Toplumun, üzerinde durulması gereken en önemli boyutlarından birisi hiç şüphesiz istikrar ve devamlılıktır. Bu da genel anlamda kültürel değerler etrafında toplumun bütünleşmesi, aynı norm ve değerlerin paylaşılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda “sosyal bütünleşme, bir toplum ve sosyal grup içinde hakim olan kültürel değerlerin toplumu meydana getiren fertler tarafından kabul edilerek kendilerine mal edilmesi ve böylece fertlerin toplumun sosyo-kültürel değerlerini kazanarak onunla uyumlu bir şekilde yaşama durumuna gelmeleri sürecini ifade etmektedir.”¹ Bu, aynı zamanda ortak değerlerin giderek toplum tarafından içselleştirilmesi anlamına gelmektedir. Böylece genel anlamda bütünleşmenin makro düzeyde gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Fichter, bütünleşme ile ortak değer arasındaki ilişkileri üç boyutta özetlemektedir: Ya kişiler ortak işlev ve değerleri paylaştıkları için bütünleşmişlerdir; ya ortak değerler sebebiyle kişiler biraraya gelip aynı işlevi yerine getirirler ya da ortak işlev yüzünden birlikte olan insanlar birbirlerini ve ortaklaşa değerleri yüceltirler.² Ancak toplumu oluşturan unsurlar sadece fonksiyonları gereği değil, ortak kültürel unsurlar ve değerler etrafında bütünleşirse, o zaman toplum sağlam bir yapı kazanır.³ Bu bağlamda toplum içindeki tali grupları birbirine bağlayan ideal entegrasyon, manalı bütünleşmedir ki, ancak bu sayede -kimi zaman gruplaşma ve ayrılıklar olsa da- bütünleşme süreklilik kazanacaktır.⁴ Tüm bunlara bakarak toplumsal yaşamı kavramada en önemli kategorinin, üzerinde uzlaşılan şeyin kabulünün neden-sonuç ilişkisinden ziyade anlamlılıkla ilintisi olduğunu söyleyebiliriz.⁵

Toplumdaki bu birlikteliği sağlayan unsur ise sosyal normlardır. Düzenleyici kaideler olarak da adlandırılan sosyal normlar, bir toplumda yaşayan insanların neyi, ne zaman ve nasıl yapması gerektiğini bildiren kurallardır. Her kültür kendi toplumunu birlik ve beraberlik halinde tutmak için insan davranışlarını düzenlemek zorundadır. Normlar böylece bizim için birer davranış rehberi olurlar.⁶

Özellikle toplumsal alanda hızlı değişimlerin yaşandığı zaman dilimlerinde sosyal bütünleşmenin sağlanması oldukça zorlaşmaktadır. Çünkü değişim, eski kültür unsurlarını kimi zaman alt üst edebilmektedir. Mümtaz Turhan'ın mecburi kültür değişimleri dediği bu tür değişimde, tatmin edici ikameler bulmadan, yerlerine uygun yeni unsurlar konmadan eskileri ortadan kaldırılmaktadır. Böylece toplum hayatında bozukluklar, aksaklıklar meydana gelmekte⁷, hatta bir anomi durumu yaşanabilmektedir. Sosyal çözülme kavramını gündeme getiren bu durumdur. Sosyal çözülme ise, sosyal değişimin olumsuz boyutu olarak bir toplumun inanç ve değerler sisteminin etkinliğini yitirmesi yönündeki değişimi ifade

¹ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İst., İnsan Yay., 1998, s. 311

² Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Konya Toplum Yay., t.y., s. 207

³ İzzet Er, “Sosyal Bütünleşme”, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c. 3, İst., Risale Yay., 1990, s. 446

⁴ İzzet Er, *Sosyal Gelişme ve İslam*, 2. baskı, Bursa, Furkan Kitabevi Yay., 1994, s. 140

⁵ Paul Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alâeddin Şenel, İst., Ayrıntı Yay., 1999, s. 52

⁶ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 7. baskı, İst., Ötüken Yay., 1992, s. 87-88

⁷ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri- Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, 4. baskı, İst., Çamlıca Yay., 2002, s. 116

etmektedir.⁸ Bunun sonucu olarak, toplumdaki maddi ve manevi kültür unsurları bir anlam ifade edecek ve işleyen bir bütün meydana getirecek tarzda birbirlerini tamamlamayacaklar.⁹ Bu süreçte varolan homojen davranış alışkanlıkları ve uyumun kaybolması ile toplumsal yaşam giderek olanaksızlaşmaktadır.¹⁰ Bunun bir sonucu olarak kurumlar, fertler arasındaki uyum bozulduğu gibi fertle grup ve fertle kurum arasındaki uyum da bozulmaktadır.¹¹

Peki sosyal çözümler hangi temel etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır? Öncelikle belirtmeliyiz ki, modern çağ en fazla hızlı değişim ile karakterize edilmektedir. Ülkemizde modernleşme sürecini Osmanlı'nın son dönemlerine kadar geri götürmek mümkündür. İşte bu süreç içerisinde yaşanan değişim ve alt üst oluşlar sosyal normlarda; örf, âdet, gelenek ve din anlayışlarında ciddi dönüşümlere sebep olmuştur. İşte bu değişimlerin içselleştirilmesi, bunlara adaptasyon konusundaki problemler ileri düzeyde sosyal çözümleri hızlandırabilmektedir. Meselâ; Türkiye'nin çok hızlı bir sosyal ve kültürel değişim içinde bulunması, böylece bir takım örf ve âdetlerin kaybolmasının yanı sıra, bütün geleneksel değerlerle birlikte örf ve âdetlere karşı da menfi bir tavrın aydınlar arasında kuvvet kazanması¹² ve belki giderek geleneğin bilinçsizce eleştirisi bu çözümleri hızlandıran faktörlerdir. Böylece daha ileri düzeyde Cemil Meriç'in deyişiyle, sosyal inançlarda gevşemeler meydana gelmektedir.¹³ Dışarıdan aktarımların mevcut kültüre adaptasyonu gerçekleştirilmeden meydana gelen alt-üst oluşlar, toplumun kendine özgülüğüne, bütünleşmesi ve sürekliliğine meydan okumaktadır. Bu durum Baudrillard'ın "kültürün fotokopileştiği nokta"¹⁴ dediği içselleştirilmemiş ve hegemonik bir benzeşme sürecidir.

Dolayısıyla anlaşılmalıdır ki, bütünleşme ve çözülme süreci daha çok manevi tayin edicilerle ilintilidir.¹⁵ Şüphesiz bütünleşme ve çözülmenin maddi şartlarla da bağlantısı vardır. Nitekim İbn Haldun, nimetler içine dalmanın, manevi bir tayin edici olan asabiyetin keskinliğini kıracağını ifade etmektedir.¹⁶ Öte yandan bir toplumdaki ekonomik, siyasi istikrarsızlık, dengesizlik ve yetersizliklerin de giderek sosyal çözümleri hızlandıracağı bilinmektedir. Fakat mânevî boyut daha tayin edici bir boyuta sahiptir. Bu bağlamda Saint Simon'un düşüncelerindeki değişim iyi bir örnektir. 1802'de yeni bir düzenin kurulacağını müjdeleyen Saint Simon, endüstrinin tabii dinamizminin çalışan sınıfın problemlerini halledeceğini, mal sahibi olmayanların da toplumda ortak vasfını kazanacağını düşünüyordu. Ama daha sonra Saint Simon bu konuda oldukça karamsar hale gel-

⁸ Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji-Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, 4. baskı, İst., Çamlıca Yay., 2001, s. 356

⁹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji*, 3. baskı, İst., Filiz Kitabevi, 1987, s. 276

¹⁰ Özer Ozankaya, *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, Ank., Savaş Yay., 1984, s. 120

¹¹ Âmiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, 4. baskı, İst., Filiz Kitabevi, 1986, ss. 297-300

¹² Erol Güngör, *a.g.e.*, s. 89

¹³ Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikayesi*, Ankara, Umran Yay., 1981, s. 64

¹⁴ Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı- Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, Çev. Işık Ergüden, 2. baskı, İst., Ayrıntı Yay., 1998, s. 16

¹⁵ Mustafa E. Erkal, *a.g.e.*, s. 279

¹⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, c.1, İst., M.E.B. Yay., 1989, s. 357

miş ve sosyal çatışmaları sona erdirmek için bir dine ihtiyaç görmüştür.¹⁷ Bu bağlamda Saint Simoncular bireyciliği olumsuzlamışlar, onu Tanrıtanımazlıkla ilintilendirmişlerdir.¹⁸ Burada bireycilik, tanrıtanımazlık ve sosyal çözülme arasında kurulmaya çalışılan ilişkiye dikkat edilmelidir.

Görülebileceği üzere maddi şartların sosyal bütünleşme açısından olumsuz sonuçları da manevi boyutla telafi edilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan din ve dini geleneklerin sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı ve sosyal çözülmeyle engelleyici fonksiyonu hep gözlenegelmiştir. Nitekim Eflatun, Devlet adlı kitabında tam da çözülmeye sebep olacak bir faktör olarak Tanrılara kötü sıfatların izafe edilmesini göstermektedir. Ona göre Tanrılardan kötülük geleceğine, kahramanların değersiz kişiler olduklarına dair şeyler anlatılmamalıdır.¹⁹ Bu açıdan genel olarak denilebilir ki, Tanrı'nın kendisi bizzat birleştirici bir düzenin (kozmos) düzenleyicisi olarak düzensizliğin (kaos) önündeki en büyük engeli oluşturmuştur.²⁰ Özelde de İslam'ın toplumlarda oynadığı bütünleştirici rol, farklı gözlemlerde ifade edilmektedir.²¹ Bir toplumda dini geleneklerin ve dini merasimlerin manevi boşluk ve yabancılaşma karşısında gördüğü önemli işlevin konu alındığı bir yazıda, muhtevası ne olursa olsun dini geleneklerin anlamlılığın vurgu yapılmaktadır.²² Şerif Mardin de, "Türklerin imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir toplum oldukları şeklindeki Cumhuriyet inançlarını İslam'ın ideolojik niteliklerine bağlamak mümkündür"²³ derken bu öneme işaret etmektedir. Esasen bunda şaşılacak bir şey de yoktur. Çünkü "insanlık limitlerini kuşatıcı bir din olarak İslâmiyet"²⁴, uzun vadede toplumun bütünlük, istikrar ve devamlılığını tarih boyunca sağlamıştır.

Tam da bu noktaya, "modern toplumlarda sosyal çözümleri yine maddi unsurlarla telafi etme çabası"nın bulunduğu şeklinde bir itiraz gelebilir. Bu itiraz karşısında şu hususların hatırlanması faydalı olacaktır. Öncelikle, refah seviyesi yüksek ülkelerde sorunlar karşısında yine maddi telafi mekanizmaları bir müddet işlevsel olsa da, netice itibarıyla sosyal sorunların giderek derinleştiği bugün edindiğimiz bir tecrübedir. Bu da manevi telafi mekanizması arayışlarını gündeme getirmektedir. Nitekim dinin toplumdaki eski konumunu yitirdiği bu dönemde seküler kutsalların üretildiği ve bunun da dinsel formatlarda görünür olduğu bir gerçektir.

Sosyal Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Mevlâna'da Din:

Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin eserleri üzerinde özellikle sosyolojik bir araştırma yapmanın zorluğu, eserleri okununca hemen kendisini gösterir. Büyük oranda sembolik, batınî, gizemli bir dille yazılan bu eserlerin, bu açıdan iyi tetkik

¹⁷ Cemil Meriç, *Saint-Simon- İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, 2. baskı, İst., İletişim Yay., 1996, s. 148

¹⁸ Steven Lukes, *Bireycilik*, Çev. İsmail Serin, Ank., Ark Yay., 1995, s. 15

¹⁹ Platon, *Devlet*, Çev. Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, 6. baskı, İst., Remzi Kitabevi, 1988, s. 82

²⁰ Ali Coşkun, "Sosyal Çözülme, Sosyal Bütünleşme ve Din", *Bilgi ve Hikmet*, S. 5, İst., 1995, s. 121

²¹ Bütünleşmede İslam'ın ne derece önemli bir rol oynadığı ile ilgili olarak bkz. Orhan Türkdöğen, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, İst., Timaş Yay., 1996, s. 397 vd.

²² Abdülvahap Taştan, "Azerbaycan'da Dini Yaşayışın Geleneksel Tezahürü: Muharremlik Merasimleri", *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, Kayseri, 2001, s. 106

²³ Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 7. baskı, İst., İletişim Yay., 1997, s. 101

²⁴ Niyazi Usta, "Din, Devlet ve Toplum", *Dini Araştırmalar*, c. 3, S. 8, Ankara, 2000, s. 147

edilmesi ve genel bütünlüğün gözden kaçırılmaması gerekmektedir. Eserlerinde tasavvufun ve özelde Vahdet-i Vücut felsefesinin öne çıktığı Mevlâna'yı bu çerçevede düşünmek bir zaruret olmaktadır. Dolayısıyla biz de Tanrı-insan ilişkisini farklı bir şekilde kuran Vahdet-i Vücut ile daha bireysel arınmayı önceleyen Mevlâna tecrübesini, analizlerde hep gözönünde bulundurmaya çalışacağız.

Tabii ki Mevlâna'nın yaşadığı dönemle içinde bulunduğumuz çağ, birbiriyle aynı koşullar altında değerlendirilemez. Her şeyden önce Mevlâna döneminde varlık anlayışı, dikey ilişkileri içermekteydi. Tanrı'nın en üstte olduğu insana doğru uzanan hiyerarşik yapı, toplumdaki insan ilişkilerinde de yansımalarını bulmaktaydı. Aynı zamanda cemaat tipi bir yapı hakim olduğundan fert, cemaat üzerinden bir kimlik inşasıyla var olmaktaydı. Dolayısıyla her insan varlığın hiyerarşik düzenindeki yerini bilmekte; bu yeri bozmaya, sarsmaya yönelik her türlü faaliyet kaos olarak değerlendirilmekteydi. Bu çerçevede sosyal bütünleşme, sosyal alanda bu ilişki düzeneğinin korunması ile bağlantılı idi. Modern dönemle birlikte varlığın hiyerarşik ilişkisi dikeyden yataya doğru dönüşmüş; birey haline gelen insan ulus-devlet sınırları içerisinde diğer insanlarla eşitlenmiştir. Tanrı'ya referans yapmadan her şeyi kendi irade ve imkanı ile başaracağını varsayan bu aydınlanmış insanın ilişkileri, toplumsal alanda maddi olanla sınırlanmaya çalışmakta; dine en fazla işlevsel bir rol yüklemektedir. Buna göre, geleneksel toplumlarda din, toplumsal ilişkilerin belirlenmesinde temel unsur olurken, modern dönemde dinin bu konumunun sarsıldığını söyleyebiliriz.

Mevlâna düşüncesinin içinde anlam bulduğu bu varlık anlayışına değindikten sonra, Mevlâna'nın yaşadığı dönemin genel özelliklerini de kısaca özetlemek istiyoruz. Hiç şüphesiz bir insanın düşünceleri, içinde yaşadığı dönemin sosyal, siyasal olaylarından ve düşünce akımlarından etkilenir. Mevlâna da bunu istisnası değildir. Babası ile küçük yaşta Belh şehrinde çıkarak Anadolu'ya gelen Mevlâna'nın yetişmesi ve düşüncelerinin oluşumunda babasının önemli bir rolü vardır. Gerek Anadolu'nun İslamlaşmasında ciddi bir faktör olan tarikatlar dolayısıyla tasavvuf ve özelde Vahdet-i Vücut felsefesi Mevlâna'nın temel düşünce yapısını oluşturmaktadır. Belki Moğolların Anadolu'ya olan saldırıları, tarikatların toplumsal fonksiyonlarını daha da arttırmıştır. Bu fonksiyonun işgal ve birliğin bozulması karşısında bir sığınma, bütünleşme yönünde olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda çok farklı tarikatların Anadolu'da bulunması anlamlıdır.

1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'da Türk ve müslüman unsurlar giderek artmıştır. Bu süreçte Konya şehrinin XII. yüzyıl sonunda başlayan gelişmesi, XIII. yüzyıl başlarında çok daha büyük bir boyut kazanmıştır. Bu yüzyılda Moğol saldırılarının oluşturduğu tedirginlik, Konya'yı dışarıdan göçlere açacaktır. Mevlâna da ailesiyle birlikte bu zaman diliminde Konya'ya gelmiştir. Konya şehri en canlı ve kalabalık zamanını XIII. yüzyıl ortalarında yaşamıştır. Bu sırada en iyimser hesapla Konya'da % 10'u gayr-i müslim olmak üzere 60.000 nüfustan bahsedilmektedir. Bu süreçte Konya'ya Sadreddin Konevî, Fahreddin İrakî, Siraceddin Urmuyevî, Kutbeddin Şirazî, Safiuddin Hindî, Evhaduddin Kirmânî, Şehabeddin Suhreverdi gelmişlerdir.²⁵

²⁵ Tuncer Baykara, "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya'ya Genel Bir Bakış", *Konya'dan Dünya'ya Mevlâna ve Mevlevilik*, Konya, Karatay Belediyesi Yay., 2002, ss. 4-6

Genelde XIII. yüzyılın ortalarına kadar iyi olan siyasi ve ekonomik durum, 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında giderek bozulmuştur. Türkiye Selçuklularının Moğollar'a bağlı bir beylik haline gelmesi, yönetimin dengesini bozmuştu. Her şeyden önce Selçuklular, giderek ağırlaşan bir vergiyi kabul etmişlerdi. Böylece merkezîyetçilik sona ermiş, ülkede bir iç kargaşa çıkmıştı. Nitekim Anadolu'daki Cimri ve Babai ayaklanmalarının patlak vermesinin temel sebebi de bu idi.²⁶

Şehirli, köylü ve göçbelerin yaşadığı Selçuklu Devleti'nde az sayıda alevi ile birlikte genel olarak sünniler yaşamaktaydı. Ahi teşkilatı da çok yaygın idi. O zamanda Ahilik, Anadolu'nun en ücra köylerine kadar örgütlenen, salt ekonomik değil dinî, mistik ve sosyal boyutları da bulunan bir teşkilattir.²⁷ Babailerden Rıfâilere, Kalenderilerden Ahîlere farklı tarikat ve teşkilatlar küçük yerleşim birimlerine kadar yaygın idiler.²⁸

Mevlâna, bu koşullar içinde farklı kesimlerle temas halinde bulunmaktaydı. Bu çerçevede Moğollarla da ilişkileri olmuştur. Moğollarla ilişkileri açısından Mevlâna hakkında bazı iddialarda bulunulmakla²⁹ birlikte, burada bu iddiaların doğruluğu ya da yanlışlığı tartışmasına girmeyeceğiz. Ancak Selçukluların ciddi bir kuşatma altında buldukları bu dönemde, Mevlâna'nın Moğol yöneticilerle ilişkileri bulunduğunu kendi eseri olan Mektûbât'a baktığımız zaman anlayabiliyoruz. Bizi burada asıl ilgilendiren husus, ortada bir çözülme dönemine girmiş olan devlet teşkilatı ve toplumun bulunduğuudur.

Mevlâna'nın eserlerine baktığımız zaman, tabiatıyla direkt olarak sosyal bütünleşme ve çözülme başlıklarını bulamayacağımız bellidir. Ancak sadece dergâhına kapanıp kalmamış olan Mevlâna'nın, yaşanan sorunlara dair eserlerine yansıyanlar vardır. Biz bunları Mevlâna'nın genel düşünce dünyasını dikkate alarak ortak bazı başlıklar içinde ele almaya çalışacağız.

1. Tanrı, İnsan ve Toplum:

Varlığın teklifi üzerinde düşünceleri temellenen Mevlâna'da yegâne varlık Tanrı'dır. Tanrı'nın dışında, insanın kendisinin var olduğunu iddia etmesinin ikilik olduğunu belirten Mevlâna düşüncesinde, "ölmeden önce ölmek", "Tanrı ile bakmak" tam da bu noktada anlam kazanmaktadır. Nitekim "La İlahe İllallah"tan farklı olarak ideal iman Mevlâna düşüncesinde La Hüve İlla Hüve (Tanrı'nın hüviyetinden başka hüviyet yoktur) şeklindedir.³⁰ Bu, en ideal düzeyde Tanrı'da bütünleşmeyi ifade etmektedir ki, Tanrı'dan başka hiçbir kimse varlık iddia edemez. Bu bakımdan Mevlâna, âlemin çokluk görüntüsüne karşın, temelde her şeyin "Bir"den kaynaklandığını özellikle vurgular. Ona göre, gerçekten cezbeden Bir'dir, fakat sayılı görünür. "Görmüyor musun bir insanın türlü türlü yüzlerce arzusu vardır: 'Tutmaç isterim, börek isterim, helva isterim, kızarmış et isterim, meyva isterim'... der. Bu söylediği ve saydığı şeylerin aslı birdir ve o da aklıktır.

²⁶ Coşkun Alptekin, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, c.8, İst., Çağ Yay., 1989, s. 298 v.d.

²⁷ Coşkun Alptekin, *a.g.e.*, ss. 372-380

²⁸ İsmet Kayaoğlu, *Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya, Konya İl Kültür Müdürlüğü Yay., 2002, ss. 53-65

²⁹ Bu iddialar için bkz. Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyasal Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Konya, y.y., 2005.

³⁰ Mevlâna Celâleddin Rûmî, *Fihî Mafih*, Çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, 5. baskı, İst., M.E.B. Yay., 1990, s. 182

O halde anlaşılmiş oluyor ki, on ve yüz sayıları yoktur, sadece bir vardır.”³¹ Bu, çokluk içinde birlik dediğimiz genel çerçeveyi özetlemektedir. Dolayısıyla Onun yanında yok olmak gerekmektedir: “O'nun yanında iki ben sığmaz. Sen, 'ben' diyorsun; O da 'ben' diyor. Ya sen öl, ya O ölsün ki bu ikilik kalmasin. Fakat O'nun ölmesi imkansızdır. Bu ne hariçte ne de zihinde mümkün olur.”³² Tanrı ile vuslatı ifade eden bu konum, Mevlâna tarafından toplumun tüm kesimlerine tavsiye edilmektedir. Nitekim Mevlâna, “bu gece vuslat şarabını halkın ileri gelenlerine de sunacağım, geri kalanlarına, bilgisizlerine de.”³³ derken aslında bu düzey etrafında bir birleşmeyi savunmaktadır. Bu, insan da dahil olmak üzere kainattaki her şeyin Tanrı ile ilişkilendirilmesi anlamına gelmektedir ki, sonuçta iki ortalama insan arasındaki ilişki Tanrı üzerinden kurulmaktadır. Yunus Emre'nin de “yaratılanı hoş gördük/yaratandan ötürü” sözü de aynı felsefi içeriğe sahiptir. Bu konum “La Hüve İlla Hüve” temel anlayışına paralel olarak, Tanrı ile ilişkiyi “aşk” düzeyinde kurmayı gerektirmektedir. Çünkü O'na göre, bütün sanatların, her türlü işin gücün aslı, temeli aşktır.³⁴ Mevlâna, “adalet, düzen de hep aşktandır”³⁵ derken, toplumdaki adaletin ve düzenin asıl temelini Tanrı aşkına bağlamaktadır. Bu ise toplumsal bütünleşmenin oluşmasında tayin edici rolü “Tanrı Aşkı” olarak gördüğü anlamına gelmektedir.

Tanrı'ya aşk alakasıyla bağlanmanın derecesi Mevlâna'da şu şekilde ifadesini bulmaktadır: “Varlıkta yok olmak ibadettir bana.”³⁶ Nihayetinde Tanrı'ya bağlanmanın insanda bazı dönüşümlere sebep olması gerekir ki, “Tanrı huyuyla huylanmak”³⁷ bunlardan birisidir. Böylece Tanrı'nın olagelmış âdeti olarak insan, ululuk sırlarının kendisinde ortaya çıktığı bir varlık haline gelmektedir.³⁸ Mevlâna aslında bu bağımlılığı şu şekilde açıklamaktadır: “Kör gibi elini at, Tanrı ipine yapış. Tanrı'nın emrinden nehyinden başka bir şeyin etrafında dönüp dolaşma. Tanrı ipi nedir? Heva ve hevesi terk etmek. Bu heva ve heves, Âd kavmine bir kasırğa kesilmiştir.”³⁹ Görüleceği üzere Tanrı'ya bağlanmanın psikolojik birlikten daha da öte, insana toplumsal hayatta yüklediği sorumluluklar vardır: Heva ve hevesi terk etmek. Bu, aslında öncelikle kişilerin ferdi arınmalarından başlayarak topluma doğru genişleyen bir ölçekte ele alınmaktadır. Nitekim ifadenin sonundaki “Âd” kavmi örneği, bunun somutlaştığı sosyal alandır ve sosyal çözümeden çöküşe doğru seyri tekrar hatırlatmaktadır.

Tanrı'ya bağlanmak, teslim olmak Tanrı'ya olan yolculuğun doruk noktasıdır. Bu noktaya ulaşan kimse, artık toplumda Tanrı'nın himayesi altına girmiştir. Mevlâna, “Ey mü'min! Sen Tanrı nuruyla bakar, görürsün. Hatadan, yanılmadan eminsin”⁴⁰ derken buna işaret etmektedir. Yine Mevlâna'ya göre, “kim kendisini

³¹ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 13

³² Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 38

³³ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpinarlı, c. 1, İst., M.E.B. Yay., 1957, s. 239

³⁴ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 3, s. 402

³⁵ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 3, s. 159

³⁶ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 4, s. 163

³⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, Çev. Veled İzbudak, c. 6, İst., M.E.B. Yay., 1991, s. 114

³⁸ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 2, s. 284

³⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 276

⁴⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 4, s. 151

Tanrı'ya teslim ederse, âfetlerden felâketlerden emin olup selâmette kalır.”⁴¹ Bunun anlamı, böyle bir değer etrafında buluşan toplumun, çözülme, kırılma ve sosyal hastalıklardan korunarak istikrara kavuşacaklarıdır. Mevlâna bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Sen Onun nuruyla emniyet içinde yürüyedur. Ejderhalar, akrepler arasında yol almaya bak. O pak nur, senin önünde gider durur. Her yol vurunu tutar, paramparça eder.”⁴²

Tanrı ile bütünleşmek, O'nun yanında kendine varlık izafe etmemek, toplumun çözülmesinin engellenmesinde temel bir değerdir. Nihayet şu ifade bu bağlamda anlamlıdır: “Ben ayın güzelliğini, başka bir şeyde seyretmeyi istemem. Bu başka bir şeye bağlanmak toplumu öldürmüş gitmiştir.”⁴³ Burada Mevlâna, Tanrı'dan başka bir şeye gönül bağlamanın açıkça toplumun helakine sebep olacağını söylemektedir.⁴⁴

“Tanrı” kavramı, dinin en temel kavramlarından birisidir. Bu açıdan dinin merkezinde yer almaktadır. İnsan ve toplumla ilişkileri çerçevesinde Tanrı'ya yüklenen nitelikler dinlere göre değişmekle birlikte, insanların yapageldikleri ibadetleri ya da pratikleri Tanrı'ya yönelttiklerini görmekteyiz. Bu açıdan da Tanrı, toplumun genel anlamda kendisi etrafında toplandığı “birlik” fikrinin temel nüvesi sayılabilir.

Mevlâna'da da Tanrı işte bu birliğin ve bütünleşmenin odaklandığı yegâne varlık olarak ortaya çıkar. Bir realite olarak varlık dünyasındaki kesretin, kaynak ve yönelim bağlamında “Tanrı”yı işaret ettiği temel düşüncesinden hareket eden Mevlâna, insanların irâdi ölüm” dediğimiz Tanrı'nın yanında yok olmalarını ideal bir hedefi gösterecek tarzda koyar. Ona göre âlemdeki çokluk ve tezat, ancak Tanrı'nın tek varlık oluşunun tezahürüdür. Dolayısıyla her ne kadar eşya ve varlıklar arasında bir çatışma var görünüyorsa da, bunun halledilebileceği yegâne uyum noktası, Tanrı'dan başkası değildir.

Peki bu nasıl gerçekleşecektir? İnsanlar ölmeden önce ölerек, yani Tanrı karşısında varlık iddia etmeden mutlak varlık olan Tanrı'da bütünleşerek bu uyum ve birliği yakalayacaklardır. Bu noktayı yakaladıkları anda, artık Tanrı onların gören gözü, duyan kulağı olacak; Onun nuruyla emniyet içinde yürüyeceklerdir.

2- Topluluk ve Anlam Etrafında Bütünleşme:

Genel olarak tasavvufun, özelde Mevlâna'nın dili fert olarak insan ve ferdi arınma üzerine odaklanıyor olsa da, topluluk, cemaat üzerine yaptığı vurgu, ister istemez Mevlâna'nın toplumdan uzak bir yaşamı işaret etmediğini ve daha ileri boyutta toplum içinde kaynaşmaya ve beraberliğe çağırıldığını göstermektedir. Her şeyden önce topluluk bizzat onun birliğine kastedenlere karşı bir tehdittir. Bunu Mevlâna şu şekilde dile getirmektedir: “Sözün hulasası şu; topluluğa dost ol. Zira kalabalık ve kervan halkının çokluğu yol vurucuların belini kırar, onları

— — —

⁴¹ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 265

⁴² Mevlâna, *Mesnevî*, c. 4, s. 50

⁴³ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 5, s. 60

⁴⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, c. 5, 2. baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1989, s. 129

kahreder.”⁴⁵ Böylece mensubu bulunulan topluluğa taraf durmak, ayrılık çıkar-mamak, birlik içinde olmak bile düşmanlara önemli mesajlar verir. Yani “biz” duygusunun verdiği mesajın dışarıdan algılanışı bütünleşmede işlevseldir.

Topluluktan ayrılmak, toplumsal bütünleşmenin zayıflaması ve giderek çökü-şe doğru giden bir süreçtir. O şöyle der: “Şeytan kurttur, sen de Yusuf'a benzer-sin. Ey temiz er! Sakın Yakup'un eteğini bırakma. Kurt, çok defa sürüden bir kuzu, yalnız başına bir yol tutup ayrıldı mı onu kapar, yer. Sünneti ve topluluğu bırakan kişi, yırtıcı hayvanlarla dopdolu olan böyle bir yerde kendi kanını dök-mez de ne yapar? Sünnet yoldur, topluluk da yoldaşa benzer. Yolsuz, yoldaşsız oldun mu, bu daracık yerde helak oldun gitti.”⁴⁶ Mevlâna'nın bu ifadelerine dik-katle baktığımız zaman, “sünnet” kelimesi üzerine yoğunlaşmamız gerekmektedir. Çünkü sünnet burada Onun ifadesiyle bir “yol” olarak toparlayıcı özelliğe sahiptir. Dolayısıyla toplum içindeki insanların takip edeceği sınırları belli yol, bu bütünlüğün esas nüvesini oluşturuyor görünmektedir.

Yine Mevlâna'ya göre topluluk içinde oldukları takdirde insanlar, hem sap-manın önlenmesi hem de topluluğun sürekliliğinde ciddi rol oynamaktadırlar. Bu, aynı zamanda topluluk içindeki bütünleşmede sinerjiye de işaret etmektedir: “Tutalım ki ihtiyatlısın da seni kurt kapmadı. İyi ama topluluk olmadıkça o neşeyi bulamazsın ki, yalnız olarak bir yolda neşeli neşeli giden kişinin neşesi, dostlarla yoldaşlarla giderse birken yüz olur.”⁴⁷

Toplumun, cemaatin ya da topluluğun birarada bulunması ve sürekliliğinin sağlanmasındaki temel faktör, anlam ve değerlerdir. Mevlâna'ya göre, görünüşte kuru bir birliktelik ya da kalabalık “toplum”u tanımlayamaz. Esas olan, o toplu-luğun etrafında birleştiği anlamdır: “Topluluk suret bakımından olursa beyhude-dir. Kendine gel de Tanrı'dan mânâ topluluğu iste. Topluluk bedenlerin çoklu-ğundan meydana gelmez. Cismi de isim gibi yel üstünde durur bir şey bil.”⁴⁸ Bu bağlamda, insanlar arasındaki sahte sıfatlar, yanlış isimlendirme ve kavramlaş-tırmalar, Ona göre mukallitlikten öte gitmezler. Ancak “mânâ”ya ulaştıktan son-ra, ihtilaflar yok olur ve birlik gerçekleşir. Bu açıdan kesret âleminin aldatıcılığı burada da kendisini göstermektedir. Önemli olan hakikate, kabuğun içindeki mânâyâ ulaşmaktır. Mevlâna Mesnevî'sinde, birilerinin sözü üzerine Âb-ı Hayat ağacını aramaya giden mukallitten bahseder. Âb-ı Hayat ağacını bulamayan mu-kallit, âlim bir insana durumu anlatır. O da şöyle der: “Kim bu ad doğru ad diye isme yapışır, onu ararsa, senin gibi ümitsizliğe düşer, perişan olur. Niye bu ağa-cın adına yapışsın da dili damağı acı talihsiz bir hale düşersin? Addan geç, sıfa-tına bak da sıfatlar, seni zata ulaştırırsın. Halkın ihtilafı addan meydana gelir. Fa-kat mânâyâ ulaşınca rahatlaşırlar.”⁴⁹

Topluluğun biraraya gelmesi, oluşabilmesinin temelinde de kadr-i müşterek-ler vardır. Bütünleşme de bu ortak değerler üzerinden sağlanmaktadır: “İki kişi birbiriyile uzlaştı birbirine sataştı mı hiç şüphe yok, aralarında kadr-i müşterek

— — — —

⁴⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 165

⁴⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 42-43

⁴⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 44

⁴⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 241

⁴⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 282-283

vardır. Kuş ancak kendi cinsinden olan kuşlarla uçar. Kendi cinsinden olmayanlarla sohbet, âdetâ mezara girmez... Yazıda bir kargayla bir leyleğin beraberce koşup uçmakta olduğunu gördüm. Hayret ettim, bakalım aralarındaki kadr-i müştereğe ait emare bulabilir miyim diye hallerini araştırmaya koyuldum. Hayretle yanlarına yaklaşıncâ gördüm ki ikisi de topal.”⁵⁰ Farklı ortak değerler etrafında birleşmek mümkün olmakla birlikte, Mevlâna’da “din” faktörü bu bütünleşmedeki başat unsur olarak görünmektedir. Din bağlamında bu ortak yönelimi “kible” üzerinden anlatan Mevlâna şöyle demektedir: “Tanrı, kibleyi ortaya apaçık bir sûrette çıkardı mı bil ki, artık kible aramak abestir. Kendine gel, araştırmadan yüz çevir. Başını döndürüp durma, artık kible aramak abestir. Bu kible-den bir an gafil oldun mu, her bâtil kiblenin maskarası oldun gitti.”⁵¹ Dinin çok geniş ölçekte düzeni sağlamak konusundaki olumlu rolü şu cümlelerde net bir biçimde ifade edilmektedir: “Senin takvan, dinin var, iyi işler işlersin, öyle ki âlem onlarla düzeler, kurtuluşa erer.”⁵²

Mevlâna dört farklı dilden insanın birbiri ile kavgaya tutuşmalarını anlatır. Türk, Rum, İranlı ve Arap olan bu dört kişi, ortaklaşa paraları olan bir dirhemle üzüm almak istemekte; fakat bunu her biri kendi dilindeki kelimeyle ifade etmektedir. Mevlâna, bu hikâyeye şöyle devam eder: “Derken savaşa başladılar. Çünkü adların sırrından gafildirler. Ahmaklıktan birbirlerini yumruklamaya koyuldular. Bilgisizlikle dolu, bilgiden boş adamlardı bunlar. Sır sahibi, yüzlerce dil bilir, kadri yüce birisi orada olsaydı, onları uzlaştırırdı... Bir dirheminiz dört muradı da yerine getirir, dört düşman da uzlaşır, birliğe ulaşır, bir olur. Sizin sözleriniz savaş, nifaka sebep olur. Fakat benim sözüm, sizleri birleştirir.”⁵³ Bu ifadelerle yoğunlaştığımızda, “sır sahibi”, “yüzlerce dil bilir” kategorileri, önemli bir dini düzeyi yakalamış, Tanrı ile bütünleşmiş kişilere işaret etmektedir. Dolayısıyla Mevlâna’nın ifadesiyle “Tanrı hası” olmuş kimselerin konuşulan dilden öte yakaladıkları sır ve gönül dili toplumun bütünleşmesinde öne çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere topluluktaki “biz” duygusundan, ortak değere ve bütünleştirici faktörlere kadar Mevlâna, önemli noktaların altını çizmektedir. Son kertede bütünleşmeye değinilerde bulunan Mevlâna’nın burada da sembolik dile müracaat ettiğini görmekteyiz. Yukarıdan beri sistematikleştirmeye çalıştığımız Mevlâna düşüncesinde önce “biz” duygusu ve yoldan ayrılmamak, mânâ etrafında bütünleşmeyi sağlamak, zahirdeki bir takım farklılıkları ayrılık unsuru kılmamak; tam tersine kadr-i müşterekleri ve özü gündemde tutmak birer aşama olarak kendisini göstermektedir. Gerçekten Mevlâna’nın dikkat çektiği noktalar, bugünün toplumlarında da temel bütünleştirici unsurlar olarak dikkat çekerler. Nitekim baktığımız zaman, bugün de çatışmayı hızlandıran ve toplumsal çözümlere sebep olan faktörler, farklılıkların ayrılıklara dönüşmesi ve kadr-i müşterekler üzerindeki konsensusun zayıflaması olarak zikredilebilir.

Mevlâna’nın ifadelerine dikkatlice baktığımız zaman, “din” faktörünün bütünleşmedeki olumlu fonksiyonunun anlatımlara nasıl ince bir örtüntü ile yansıdığını

— — —

⁵⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 160-161

⁵¹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 207

⁵² Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 24

⁵³ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 283

görebiliriz. Mevlâna'nın kurt-şeytan, Yusuf-kuzu özdeşleştirmesi yaptığı sembolik anlatımda, içi dini çağrışımlarla doldurulmuş "sünnet" kavramı üzerinden bir birlik vurgusu vardır. Yine Mevlâna'nın içeriği boşaltılmış salt isimler, sıfatlar üzerine yapılan kavgalar için önerisi, sıfatlardan zâta ulaşmaktır. Bunun anlamı nedir? Bildiğimiz gibi görünen âlemden Tanrı'ya doğru olan yolculuk, Tanrı ile bütünleşme sürecidir. Yukarıda da belirtildiği üzere, Tanrı'da yok olan, Onunla var olur ve Onun nuruyla yürür. Bu durumda isimlerin çokluğundan yani görünen âlemdeki kesretten zâta ulaşıldığında ad üzerine ayrılıklar kalmayacaktır.

Yine Mevlâna'nın kible üzerinden verdiği örnek, gerek toplumun ortak yönelimi gerekse dini içeriği açısından çok önem taşımaktadır. Nitekim bugün bile "kiblenin ortak olduğu" söylemi, ortak bir değer olarak zikredilmektedir. Zira bu ilişki, tarih boyunca geçerli olmuştur. Nihayet Mevlâna'nın "üzüm" için kavga eden şahısları anlattığı hikayesinde bir kadr-i müşterek olarak "dil"e atıf olmakla birlikte, esasta gönül dilinin altı çizilmektedir.

3.Dünyaya Karşı Tavrı:

Bildiğimiz gibi çoğunlukla tasavvuf, dünyaya karşı negatif bir dil içerir. Bu çerçevede dünyaya tamah etmemek, onunla ilişkileri asgari bir düzeye indirmek ve uhrevî yaşama hazırlanmak gibi hedefler çerçevesinde insanların eğitilmesi, tasavvufta önem kazanmaktadır. Aynı negatif tavrı biz Mevlâna'nın eserlerinde de görebiliyoruz. Genel tasavvufi yönelime uygun olarak Mevlâna'ya göre de, dünya gafletle ayakta durur. Gaflet olmasa bu âlem ayakta kalmaz.⁵⁴ Bu gaflet Mevlâna'da daha çok dünyevî araçları temin olarak ortaya çıkarken, neticesi de tanrılaşmaya kadar gitmektedir. Mevlâna'ya göre dünya Tanrı'dan gafil olmak demektir.⁵⁵ Bunun bir sonucu olarak mevki sahibi, mevki yüzünden Tanrılıktan dem vurur ve Tanrı ile ortak olmaya tamah eder.⁵⁶

Mevlâna, çözülme, değer yozlaşmaları ve dünyaya tamah arasında olumlu bir ilişki kurmaktadır. Zira Mevlâna'nın anlayışına göre, bütün bozuk düzen işlerin temeli dünyaya tamah ile Tanrı'dan gafletten kaynaklanmaktadır. Bu durumda Mevlâna'ya göre ideal insan, dünyevî ihtiyaçlarını mümkün olduğu kadar azaltıp âhirete yönelik çalışan kimsedir.⁵⁷

Mevlâna'nın anlayışında dünya ve ona ait araçlar, direkt olarak talep edilen şeyler değildir. Ancak insan dünyaya gönderiliş amacına uygun bir şekilde hareket ederek, dünya ile ilişkilerini uzun vadeli âhret hayatı boyutunu dikkate alarak kurduğunda dünyevî olanla ilişkileri de sağlıklı olacaktır. Nitekim onun "Din işiyle meşgul ol ki, dünya da senin arkandan koşsun"⁵⁸ sözünü bu çerçevede anlamak gerekmektedir. Görüleceği üzere burada Mevlâna, fertlerin dünyada asıl bulunuş amaçlarını unutmaması, o tarzda bir yaşam biçimini benimsemesi durumunda, normalde bir niza, çekişme olan dünyevî makam, mal, unvan vb.nin o ferdi takip edeceğine işaret etmektedir. Dünyanın birinci elden asıl talep edilen şey olması ile, sosyal çözümler hızlanmakta; ancak asıl talep edilen "Tanrı aşkı" gibi yük-

⁵⁴ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 171

⁵⁵ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 1, s. 79

⁵⁶ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 5, s. 46

⁵⁷ Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'a*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., Yeni Kitap Yay., 1965, s. 57

⁵⁸ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 281

sek değerler olursa dünyevî araçların bir ayrılık unsuru olması riski azalmaktadır.

Esasında Mevlâna'da dünya, zorunlu bir uğrak noktası olması açısından değerlendirilir. Bu uğrak noktasının “zorunlu” ve “geçici” oluşunun yanı sıra insanı cezbetmesi ve asıl yurdu unutturması, ona karşı menfi tutumun ana sebebidir. Mevlâna'nın “mademki dünyadayız, burayı nasıl en iyi değerlendirebiliriz?” sorusunun cevabını verdiğini düşünebiliriz. Gerçekten Mevlâna bir yandan “dünya hapsine bir ucundan girdim”⁵⁹ derken bu geçiciliği ve olumsuzluğu dile getirir. Ancak öte yandan “dünyayı Turdağı bil, her an Tanrı tecellisi gelmede, her an dağı yarıp parçalamada”⁶⁰ derken de bu dünyevî yaşamın Tanrı tecellisi ile olumlu yöne doğru dönüşebileceği; dolayısıyla iyi bir şekilde değerlendirilebileceğini ima eder. Onun şu sözü, bu durumu belki daha iyi anlatmaktadır: “Zehirli bir yalandır dünya, sen onun zehrini şeker haline sok.”⁶¹

Mevlâna'nın anlayışında her ne kadar dünyanın fertler için bir imkana dönüştürülerek değerlendirilmesi düşüncesi varsa da, genel anlamda dünyaya karşı menfi bir tavrın bulunduğunu inkar edemeyiz. İşte tam da bu nokta, Mevlâna düşüncesinde toplum içindeki fertlerin bütünlüğünü sağlayacak, ayrılıkları önleyecek bir faktör olarak görünür. Zira, dünyanın ve ona ait araçların bizzat amaç olmadığının altını çizen bu düşünce, bunun doğal sonucu olarak “dünyevî” olanla ilgili çatışmaları asgariye indirebilecektir.

“Dünyaya karşı menfi tavrı”, aslında farklı tonlarda birçok dinde bulunmaktadır. Dinler, mensubu buldukları insanları, dünyanın ayartıcılığı, çekiciliği, gelip geçiciliği konusunda uyarırlar. Tasavvufun diline hakim olan dünyaya karşı menfi tavrın, dinin argümanlarıyla ne derece örtüştüğü, konumuzun dışındadır. Ancak en azından dinin, dünyaya karşı mensuplarını uyaran söylemleri, tasavvufun bu konudaki dilinin kaynağını oluşturmaktadır diyebiliriz. Böylece dünyaya karşı tavrın, Mevlâna düşüncesinde toplumsal bütünleşme bağlamında işlevsel olduğu söylenebilir. Diğer yandan dünyanın ve sosyal yaşamın ancak “Tanrı tecellisi” ile yaşanabilir ve anlamlandırılabilir düzeye gelmesi, bu konudaki din faktörünün önemini gösteren bir başka done olarak okunabilir.

4- Ahlâk ve Ferdî Arınma:

Genel olarak bilindiği üzere toplumdaki birleşme ve bütünleşmeyi zayıflatan temel unsurlardan birisi ahlâkî zafiyetlerdir. Mevlâna'nın genel yönelimleri dikkate alındığında, ahlâkî zafiyetler ve bunun bir telafisi olarak arınma, onun düşüncesinde önemli bir yere oturur.

Mevlâna'nın ahlâkî düzlemde ideal olarak “Tanrı'nın huyuyla huylanma”yı belirlediğini daha önce söylemiştik: “Huyları yaratanın huyuyla huylan, peygamberlerin ahlâkını yetiştirip besleyen Tanrı'nın ahlâkına bürün.”⁶² Tabii ki bunun özel bir anlamı vardır. Bir kere “Tanrı huyu” kavramı üzerinden mükemmelliğe ulaşma hedefi, toplumun bütünleşmesi için son derece önem taşımaktadır. Mevlâna, eserlerinin farklı yerlerinde bazı ahlâkî zafiyetlere işaret ederken, aslında bu

— — —

⁵⁹ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 97

⁶⁰ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 17

⁶¹ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 314

⁶² Mevlâna, *Mesnevî*, c. 6, s. 115

işaret edilenlerin ileri düzeyde topluma vereceği zararların farkındadır. Bunlar bazen direkt bazen de semboller üzerinden anlatılmaya çalışılmaktadır.

Mevlâna'nın bütün ahlâkî zafiyetlerin kökeni olarak gördüğü şey, "nefsin azdırılması"dır. O, bunu sembolik olarak Fir'avn ismi üzerinden açıklamaya çalışır: "Nefis çok övülmesi yüzünden Fir'avnlaştı. Alçak gönüllü, hor, hakir ol. Ululuk taslama."⁶³ O, bir hastalık olan bu durumu, genel bir potansiyel olumsuzluk olarak değerlendirmektedir. "Şeytanın illeti, 'Ben Âdem'den hayırlıyım' demesiydi. Bu hastalık her mahlukatta vardır."⁶⁴ Gerçekten Mevlâna, eserlerinde sık sık bu büyükmeye dikkat çeker; "bütün kırgınlıklar kibirden kopar, ululuktan arın."⁶⁵ Çünkü bu insanların daha üst seviyelere çıkmasını engelleyen temel zafiyet de kibirdir: "Kibirle kinle meydana gelen, nereden bir soluk olsun, sırları görecektir."⁶⁶ İnsanlar arasındaki kavgaya ve nizaların kaynağı olarak Mevlâna'da dünyevî araçlar öne çıkmaktadır. Bu bağlamda şu olumsuzlukların altı çizilmektedir: "Kişizâdeysen ne diye menfaat peşine düşmüşsün? Menfaat peşine düşmek, rezalettir."⁶⁷ Unvan da bunlardan birisidir: "Ey can, iyi bir ad san sahibi olmayı gönlünden tamamıyla sök at, bütün sırları birer birer tamamıyla anla."⁶⁸ Nihayet Mevlâna "Bu toplum hasetten hasta" derken ahlâkî zafiyetlerin ve bunların ortaya çıkarıldığı hasedin nasıl toplumu sarmalına aldığını belirtiyor.

Belki Mevlâna'da bu zafiyetler arasında en fazla öne çıkan helâl ve haram meselesidir. Mevlâna, nihai anlamda toplumsal düzenin bozulmaması bağlamında helâl ve haramı önemli bir temel olarak görmektedir. Onun düşüncesi, "temel bozuk olursa her şey bozuk olur" şeklinde özetlenebilir. O şöyle demektedir: "Çünkü ben helâl zâdeyim. Zinadan olma ve sapıklardan değilim ben. Yay kötü oldu mu ok eğri gider."⁶⁹ Mevlâna'nın anlatımında sosyal sonuçların helâl ve haramla bağlantıları, son kertede bir bütünleşme, uyum; ya da çözülme ve uyumsuzluk olarak ortaya çıkmaktadır: "Nur ve kemâli arttıran lokma, helal kazançtan elde edilen lokmadır. İlim ve hikmet helal lokmadan doğar; aşk ve rikkat, helal lokmadan meydana gelir. Bir lokmadan hasede uğrar, tuzağa düşersen, bir lokmadan bilgisizlik ve gaflet meydana gelirse, sen o lokmayı haram bil. Hiç buğday ektin de arpa verdiğini gördün mü?"⁷⁰ Mevlâna, dervişlere de bu konuda önemli tavsiyelerde bulunmaktadır: "Derviş, zalimlerin, haram yiyenlerin ve cismâni kimselerin lokmasını yememelidir. Çünkü bunların lokması, dervişe dokunur ve onda kötü, bozuk düşünceler peyda olur."⁷¹

Aslında Mevlâna'nın kendi döneminde bu ve benzeri ahlâkî zafiyetler üzerinden ciddi sorunlara tanıklık ettiğini anlayabiliyoruz. Bilhassa Mektûbât isimli eserinde ilgili örnekler bulunabilir. Bunlardan birkaç tanesi şöyledir: "Halk şu gelip

⁶³ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 1, s. 149

⁶⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 1, s. 258

⁶⁵ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 4, s. 84

⁶⁶ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 484

⁶⁷ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 150

⁶⁸ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 364

⁶⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 4, s. 272

⁷⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 1, s. 132

⁷¹ Mevlâna, *Fihî Mafih*, s. 190

geçici lokma yüzünden, her an birbirinin kasesine el atmada, birbirinin kesesine kastetmededir.”⁷² Bir başka yerde Mevlâna bir çocuğun malının zulümle elinden alındığını, sığınacak yeri olmadığını, kendisine kötü muamele edilip ekmek bile verilmediğini bildirmektedir.⁷³ Bu tür ihlallerin Moğol saldırılarıyla etkisiz hale gelmiş otoritenin zafiyetiyle ilintili olduğu bellidir. Böyle bir ortamda Mevlâna'nın bilhassa ahlâkî zafiyetlere ve bununla bağlantılı olarak adaletle dikkat çekmesi anlaşılır bir durumdur.

Mevlâna, eserlerinin muhtelif yerlerinde bilhassa adaletin, toplumun sağlıklı işleyiş ve bütünleşmesindeki önemine değinir. Toplumdaki otorite ve düzenin, adaletin sağlanmasındaki öneminin farkında olan Mevlâna, “Yürü bayrak sahibi, reyî doğru isabetli bir beyden yardım iste. Şehir halifesiz olmaz. Tanrısız yaratık da nedir ki? Adalet, ceza buyruksuz olmazsa dünya bozuk düzen hale gelir.”⁷⁴ sözüyle düzen ve bütünleşme için otoriteyi önceler. Ancak hemen ardından otoriteye adaletin yön vermesi gerektiğini vurgular: “A padişahım, padişah devletsiz, insafsız, adaletsiz olursa şehir ne hale gelir?”⁷⁵

Mevlâna için adalet toplumda bütünleşmenin sağlanabilmesi ve çözülmenin önlenmesi için başat bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bilhassa farklı sosyal sınıflar arasındaki sömürü ve istismar, Mevlâna'nın anlatımlarına konu olmaktadır.⁷⁶

Bütün kötülükler ve zafiyetler için Mevlâna'nın önerdiği yol, nefis ile savaş ve arınmadır: “Kendi canıyla da savaşa girişmen gerek. Bunu yapamıyorsan binlerce ayıba, âra katlanmak gerek.”⁷⁷ Çünkü Ona göre kendi benliğinden kurtulmadıkça meleklerle mahrem olmak mümkün değildir.⁷⁸ Dolayısıyla dostun yüz göstermesi için, kendinden ve dünyadan usanıp bıkmalı ve kendi kendinin düşmanı olunmalıdır.⁷⁹

Mevlâna, toplumdaki insanları önce nefsiyle mücadeleye yöneltir. Bu, herkesin kendisini düzeltmesi temel felsefesinden kaynaklanmaktadır. O, zina eden annesini öldüren bir adamın hikayesini anlattıktan sonra şöyle demektedir: “O kötü huylu ana, fesadı her tarafta zahir olan nefisindir. Her an onun için bir azize kastedip duruyorsun. Kendine gel onu öldür. Onun yüzünden bu güzel dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden Tanrı ile de savaşıyorsun halkla da.”⁸⁰ Bu çerçevede insan öncelikle gönülden hırsı, hasedi, kını, kötü huyu atmalı ve özellikle kötü düşüncelerini değiştirmelidir.⁸¹ Bu bağlamda insanlar kendilerine yönelerek kendini arıtacak ve öyle bir noktaya gelecek ki, “kendi”sinin farkına varabilecek-

— — — —

⁷² Mevlâna, *Mektûbât*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., İnkılap ve Aka Yay., 1963, s. 67

⁷³ Mevlâna, *Mektûbât*, s. 95

⁷⁴ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 364

⁷⁵ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 328

⁷⁶ Bkz. Mevlâna, *Mecâlis-i Seb'â*, s. 72

⁷⁷ Mevlâna, *Rubâiler*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., Remzi Kitabevi, 1964, s. 171

⁷⁸ Mevlâna, *Rubâiler*, s. 204

⁷⁹ Mevlâna, *Fihi Mafih*, s. 179

⁸⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 60

⁸¹ Mevlâna, *Rubâiler*, s. 171

tir.⁸² Nihayetinde bir insanın gelebileceği seviye de, Mevlâna'nın şu cümlesinde ifadesini bulmaktadır: “Ben evi, iyi kötü her şeyden sildim, süpürdüm. Evim tek Tanrı'nın sevgisiyle dolu.”⁸³

Tüm bu mücadelelerin sonuçta toplumu bir bütün haline getirerek ayrılıklardan uzak tutacağını ve sürekliliği sağlayacağını söyleyen Mevlâna bunu şu sembollerle anlatır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e hitapla söylenen “Dört kuş al, onları yanına topla” âyetini şöyle yorumlar: “Çünkü bu ten, dört huynun durağıdır, o huynların adları, dört fitneci kuştur. Halkın ebedi olarak diriliğini istersen bu dört şom ve kötü kuşun başlarını kes. Sonra da onları bir çeşit dirilt de artık onlardan bir zarar gelmesin. Dört yol kesen manevi kuş, halkın gönlünü yurt edinmiştir. Bütün gönüllere emir olursan. Ey kişi bu zamanda Tanrı halifesi sensin. Bu dört diri kuşun kes başlarını da ebedi olmayan halkı ebedileştir.”⁸⁴

Eskiden beri klasik İslam âlimleri, İslamı üç kısımda inceleme eğilimindedirler. Bunlar; itikat, ibadet ve ahlaktır. Ahlâk, aslında dine dair öğrenilenlerin sosyal hayattaki uygulamasıdır. Ahlakî kuralların uygulanabilmesi için bir topluluk gerekmektedir. Bugün de gözlemlediğimiz ve çoğu kere sosyal çözümmedeki en önemli faktör olarak gördüğümüz ahlak, bütün sosyal alanlardaki en önemli fenomenlerden biridir. Çok açıkça görüleceği üzere, Mevlâna'nın ahlâk konusundaki örneklerinin referansı dindir. Kullandığı sembolik adlandırma ve örneklerin de Kur'an-ı Kerim temelli olduğu hususu, ancak bilineni teyitten öte geçmeyecektir.

Mevlâna'da “Tanrı” ve “Fir'avn”, ahlâkî davranışlar arasındaki en uç mesafeyi ele veren iki kavramdır. O, toplumdaki fertlere “Tanrı huyuyla huylanma”yı temel hedef gösterirken, Fir'avnlaşmayı da olumsuz bir konum olarak ortaya koymaktadır. Birisi “barış”, “birlik” ve “bütünleşme”nin sembolüken, diğeri de ancak “kibir”; bu sebeple de “kargaşa” ve “ayrılık”ların sembolüdür. Nitekim Mevlâna'nın Tanrı ile bütünleşme üzerine kurulu felsefesi, daha başta ahlâkî zafiyetlerin ve çözümlerin önündeki engeldir. Mevlâna'nın eserlerindeki genel bütünlüğüne bakarak, Onun, ahlâkî zafiyetlerin birikerek toplumun inançlarını ve ortak değerlerini nasıl zayıflatacağı üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. O, “Bu toplum hasetten hasta” derken aslında nasıl evrensel bir gerçeğe işaret ettiği bellidir. Helal-haram, adalet ve diğer kavramlara olan vurgusu, onun bu konuda İslam'a yaptığı referansları göstermektedir.

Tüm bu zafiyetler için Mevlâna'nın önerdiği yöntem, nefsin arındırılmasıdır. Ferdî arınma, her ne kadar kişisel ve psikolojik bir düzeyde değerlendirilse bile, Mevlâna'nın anlayışında bunun topluma doğru ilerleyen bir boyutu vardır. Açıkçası Mevlâna'nın düşüncesi, “herkes evinin önünü süpürse, dünya temiz olur” anlayışıyla özetlenebilir. Çünkü Ona göre çatışmalar ve ayrılıklar hep nefsin kışkırtmasından çıkmaktadır. Ferdî arınmanın toplumsal bir hedef olduğu durumda, uyum ve birliğin artmasını bekleyebiliriz. Bildiğimiz gibi ferdî arınma ve nefse hakimiyet, genelde dinlerin ve mistik düşüncelerin en büyük hedeflerinden birisidir. Bu ise yüksek derecede bir “uyum” dünyasının oluşumuna hizmet etmektedir.

— — —

⁸² Mevlâna, *Mesnevî*, c. 1, s. 277

⁸³ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 5, s. 229

⁸⁴ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 5, s. 8

5- Liderlik:

Liderlik Mevlâna'nın eserlerinde de sosyal bütünleşmenin en önemli unsurlarından biri olarak öne çıkar. Öncelikle liderlerin toplumsal önderliğinin halkın kaderini tayin etmedeki önemli rolüyle ilgili çok meşhur olan bir sözü tekrar eden Mevlâna şöyle demektedir: “Bütün yolda kılavuz karga olursa her adımda binlerce yıkık yer belirir.”⁸⁵ Dolayısıyla liderin pozitif yönde bir kılavuz olması gerekir. Mevlâna, gerek “hırsız hırsızlıkta aşırı giderse padişaktan yardım isterler; fakat padişah hırsızlığa kalkışırsa kimden aman isterler artık”⁸⁶; gerekse, “padişahın Tanrı huyuyla huylanması gerekir”⁸⁷ derken bu kılavuzluğun hangi yönde olması gerektiğine işaret etmektedir.

İfadelere dikkatle baktığımızda, Mevlâna'nın liderin iyi seçilmesi gerektiğinden yola çıktığını görürüz. Ehil olmayan bir lider, sosyal çözölmeyi hızlandıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Hele lider kötü vasıflara sahipse, zaten orada toplumu bir değer etrafında birleştirmenin imkanı kalmamaktadır. İfadelerde “din” unsurunun lider üzerinden sosyal bütünleşmedeki rolü ise, “Tanrı huyuyla huylanmak” şeklinde yerini bulmaktadır.

Lider unsurunun toplum içindeki ayrılıkları, bütünleşme yönünde dönüştürebileceği gerçeğine de işaret eden Mevlâna, bu konuda Mekkeli liderleri örnek verir. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber İslamı yaymaya başlayınca, o ve inananlar ayrı bir topluluk oluşturdular. Mevlâna Mekke'deki liderlerin Peygamber'i dinlemesi ve kabul etmesi durumunda, liderlerin ayrılıklara son verme konusunda nasıl önemli olduklarına dikkat çekmektedir: “Ey Ahmed! Büyüklerin bir kısmı seni dinlemeye koyulunca hoşlandın belki. Bu ulular, dine güzelce yardımcı olurlar; bunlar Arap'a, Habeş'e reistir. Bunların yüzünden İslam dinini şöhreti Basra'yı, Tebük'ü aşar. Çünkü halk, padişahların dinindedir.”⁸⁸

Konumuzla ilintili esas nokta, peygamberlerin toplumsal bütünleşmede oynadığı roldür. Mevlâna'nın bu konudaki ifadesi oldukça aydınlatıcıdır: “O halife, onların gönüllerini o kadar birleştirir ki, saflıktan hiçbir gılluşları kalmaz. Hep-sini ana gibi birbirini esirger hale getirir. Onun için müslümanlara ‘tek bir nefis’ denmiştir. Onlar, Tanrı Resülü yüzünden tek bir nefis oldular, yoksa her biri öbürüne tam bir düşmandı.”⁸⁹ Nitekim bu teorik ifadenin yanı sıra Mevlâna'nın Evs ve Hazrec kabilesi düşmanlıklarına son veren Hz. Peygamber'in bütünleştirici rolüne atfının altı çizilmelidir: “Medinelilerin iki kabilesi vardı; birine Evs, öbürüne Hazrec denilirdi. Âdeta bir kabile öbürünün kanına susamıştı. Mustafa'nın yüzünden o eski dinleri İslam ve saflık nuruyla mahvoldu.”⁹⁰

İçeriğini dini referansların doldurduğu liderler olan şeyh ve paygamberlerin birleşme, bütünleşme konusundaki olumlu çabaları farklı yerlerde anlatılmaktadır. Bilhassa Hz. Süleyman'ın (AS) üzerinden bu uyumun insanları da aşarak hayvanlar dünyasına taşan kapsamı gündeme getirilmektedir: “Şeyhin sözü, in-

⁸⁵ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 5, s. 325

⁸⁶ Mevlâna, *Divan-ı Kebir*, c. 1, s. 147

⁸⁷ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 4, s. 197

⁸⁸ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 158

⁸⁹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 285

⁹⁰ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 285

sana cemiyet-i hâtır verir, hasetçilerin nefesi ise tefrika. Süleyman, Tanrı tecellisine uğrayınca, bütün kuşların dillerini öğrenmiş oldu. Onun adalet devrinde ceylan kaplanla uzlaşmış, savaşı bırakmıştı. Güvercin doğanın pençesinden emindi, koyun kurttan çekinmiyordu. Süleyman düşmanlar arasında meyancılık etti, bütün kuşların arasında birlik husûle geldi.”⁹¹ Tabii burada önemli olan ve altı çizilen husus, bütünleşmenin sadece maddî şartlarla değil, manevî boyutta gerçekleşeceği. Nitekim Mevlâna bunu çok net bir dille ifade eder: “Manevî dilleri bilen Süleyman gelmedikçe bu ikilik kalkmaz.”⁹²

Görülebileceği üzere Mevlâna, liderlerin üst düzeyde bir ahlâkî örneklik oluşturmalarına önem vermekte; fakat onun ötesinde toplumda yaşayan fertleri biraraya getirmede ve ortak değerler etrafında bütünleştirmede peygamberleri öne çıkarılmaktadır. Mevlâna, yukarıdan beri anlattığımız görüşlerine paralel olarak peygamberlerin bu önemli fonksiyonlarındaki temel etkenin “manevî dil” olduğu üzerinde durmaktadır ki, bu açıkça peygamberler üzerinden dine göndermelerde bulunan bir ifadedir. “Manevî dil”, maddî şartları da içine alan ve belki kabile, dil, kültür, makam, unvan vb. tüm ayrılık konusu olabilecek unsurların nasıl uyum içinde biraraya getirileceğinin bilgisi olması bağlamında düşünülebilir ki, peygamberler bunu hep başarmışlardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME:

Bu çalışma özelinde öncelikle tespit etmemiz gereken şey, Mevlâna'nın eserlerine yansıdığı kadarıyla sosyal bütünleşme ve çözülmede dinin rolüdür. Hemen belirtelim ki, yukarıdaki beş başlık altında incelendiği üzere, gerek sosyal bütünleşmenin sağlanması; gerekse sosyal çözülmenin engellenmesinde dinin çok önemli rol oynadığı Mevlâna'nın eserlerine yansımaktadır. Bu hüküm cümlesine hem yukarıda Mevlâna'ya verilen referanslar, hem de onun genel düşünce ve yaklaşımlarına bakarak ulaşmak mümkündür. Fakat sonuç kısmında biz, Mevlâna'nın bu yaklaşımlarının günümüz açısından da kısa bir tartışmasını yapmak istiyoruz.

Bugün gelinen noktada, günümüz dünyası en fazla küreselleşme, küresel değerler ve onlar etrafında homojenleşme, ulusal sınırların aşınmaya başlaması, yerel kültürlerin kendilerini ifade edememeleri gibi niteliklerle karakterize olunmaktadır. Bunun sosyolojik sonuçları ise, toplumun ortak değerlerindeki aşınma, kültürel yozlaşmalar ve geçiş dönemindeki uyumsuzluklar bağlamında sosyal bağların gevşemesidir. Bu da pratikte ortak değerlerdeki aşınmanın ortak değerlerin sorgulanmasına kadar gitmektedir. Şüphesiz bu sorgulama bir noktaya kadar faydalı olmakla birlikte, toplumun dayandığı temellere doğru ilerletilmesi ile olumsuz bir boyut kazanabilmektedir.

Tam da böyle bir ortamda Mevlâna'nın yaklaşımlarını nasıl değerlendirebiliriz? Öncelikle onun söylediklerinin kendi dönemi ve yaşadığı toplum içinde nereye oturduğunu anlamaya çalışalım. Belki daha sonra onun günümüze katkı ve zafiyetlerini tartışabiliriz.

Bir kere Mevlâna'nın Tanrı-insan ilişkisini “aşk” alakasıyla kurmaya çalışması topluma doğru ilerletildiğinde, önemli bir bütünleşme düzeyini ifade etmektedir.

⁹¹ Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 284

⁹² Mevlâna, *Mesnevî*, c. 2, s. 287

Kişinin nefsini yüceltmeyip tam tersine Tanrı karşısında mütevazileştiren, terbiye eden bu yaklaşımda, iki ortalama insan arasındaki ilişkinin çatışma değil, Tanrı üzerinden bir uyuma dayanması söz konusudur. Tabii ki geleneksel varlık anlayışında Tanrı'nın istikrar, uyum ve düzenin direkt referansı olması, bunun temel zeminini oluşturmaktadır. Ancak Vahdet-i Vücut'un sürekli fanilik duygusunu hatırlatması; kesret âleminin aldaticılığı ve ayartıcılığı dikkat çekilen unsurlardır. Bunun toplumsal düzleme yansıması, insanları kesret âlemindeki değersiz şeylerden yüce ideallere doğru yöneltmesi biçiminde olmaktadır. Mevlâna'nın dünyaya karşı rezervli yaklaşımını da buna eklersek, toplumu bu idealler etrafında toplanmanın genel çerçevesinin çizildiğini söyleyebiliriz.

Aslında Mevlâna'nın mâna etrafında bütünleşmeden kastettiği de bu düzeydir. Bu uyum ve bütünleşmede farklı kadr-i müşterekler rol oynasa da, son keredede Mevlâna'nın çağırdığı düzey; Tanrı'da yok olmak ve Tanrı huyuyla huyulanmaktır. Bu da gündelik hayatta bir ahlâkî arınmayı zorunlu kılmaktadır. Tasavvufun çile, perhiz vb. bir takım araçlarla eğitmeye çalıştığı beden, bu arınmanın ve yükselmenin odak noktasında bulunmaktadır. Zira farklı uzuvlarıyla nefsin kötü arzularının görünür olduğu beden, dünyevî ile olan teması asgariye indirilir. Çünkü ahlâkî arınmayı ancak bu sayede gerçekleştirecektir.

Mevlâna'nın söylemlerinin yaşadığı toplumdaki karşılıkları gerçekten önemlidir. Bir kere 1071 Malazgirt zaferinden itibaren Anadolu'da İslam'ın yayılmasında tarikatların çok boyutlu fonksiyonları olmuştur. Toplumun en ücra köşelerine kadar yayılan bu tarikatların, hem ülke savunmasında hem de siyasi, ekonomik ve sosyal buhranlar yaşayan insanların birleştirilmesindeki rolleri inkar edilemez. Moğol saldırıları ile birlikte yönetim zafiyete girmiş, merkezi yapı bozulmuş, ekonomik sıkıntılar başgöstermiş; tüm bunların bir sonucu olarak da sosyal çözülme kendisini göstermeye başlamıştır. Tam da bu nokta, farklı sosyal tabakalardan kendisine müracaat edilen, sözü dinlenen, toplumun ileri gelen bir şahsı olarak Mevlâna'yı öne çıkarmıştır. Eserlerine baktığımız zaman, Moğol yöneticilerle teması olduğunu; bu temasın farklı insanların devletle ilişkilerine aracılık ettiğini görmekteyiz. Diğer yandan sohbet ve şiirleri ile yaymaya çalıştığı düşüncesi de, toplumda bir yankı uyandırmıştır. Özellikle yönetim bozukluklarının olduğu böyle bir zaman diliminde, toplumsal motivasyonun tekrar sağlanmasında içe dönük dinî tecrübenin canlandırılması, bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dergahlarda biraraya gelerek icrası, her anlamda bütünleşmeyi arttıran bir unsurdur.

Aslında Mevlâna üzerinden incelediğimiz bu başlıklar, mutasavvıf ve ahlakçılar tarafından da ele alınmışlardır. Ancak burada Mevlâna'yı orijinal kılan birinci nokta, onun resmi bir yönetici olmasa da toplumsal liderliği bünyesinde taşıyor oluşudur. İkincisi de, ciddi bir kriz zamanında yaşamış olmasıdır. Üçüncüsü ise, her ne kadar Vahdet-i Vücut düşüncesi İbn Arabî'de daha felsefî ve orijinal duruyorsa da, Mevlâna'nın bunu toplumsal düzeye indirmiş olmasıdır.

Peki Mevlâna ve düşüncelerinin bugüne yaptığı katkı ve zafiyetler nelerdir? Öncelikle Mevlâna'nın ülke içinde halk nezdinde üzerinde olumlu olarak ittifak edilmiş bir isim olduğunu belirtmek gerekmektedir. Şüphesiz bu, onun ne kadar tanındığı tartışmasından farklı bir husustur. Bu ittifakin dünya ölçeğine doğru yayıldığını bilmekteyiz.

Doğrusu Tanrı'yı bir üst otorite olarak devreden çıkararak ya da Tanrı'ya her türlü referansı reddeden, insanı Tanrı yerine ikame etmeye çalışan modern dünya anlayışına karşı, Mevlâna'nın "Tanrı'ya aşk alakasıyla bağlanma" ve "dünyaya rezervli yaklaşıma" çağrılarının olumlu olabileceğini düşünüyoruz. İnsanın nefsini kışkırtarak, dünyaya olan eğilimi hızlandırarak gelinen noktada, Tanrı ve dünyanın konumlarını yeniden hatırlatmak açısından Mevlâna'nın düşüncelerinin işlevsel olabilmesi mümkündür. Yine "değer", "ahlak" ve "arınma" bağlamında bir dönüşümün başlangıcı olabilir. Özellikle toplumumuzda sıklıkla dile getirdiğimiz ahlâkî zafiyetlerin dile getirilmesi; dolayısıyla birliğin pekiştirilmesine katkılardan söz edebiliriz. Yine Tanrı ile ilişkilerini rasyonel düzeyde düşünen insanlar dolayısıyla topluma "gönül"ü tekrar hatırlatma ve insani ilişkilerde önemli bir düzeyi yakalama imkanı verebilir.

Açıkkçası, dinin diğer yorumlarından daha fazla, burada Mevlâna'nın anlatımında özelleşen tasavvufi yaklaşım ve Vahdet-i Vücut, dünyaya karşı rezervli yaklaşımıyla bütünleşmede daha olumlu bir rol oynar görünmektedir. Ancak bunun tarihi ve güncel pratiklerinin doğrusu hep yüksek düzeyde gerçekleştiğini söylemek zordur. Kimi zaman dünyadan el-etek çekme anlayışının ileri ulaşmış, paradoksal olarak asalaklıkla birleşerek sosyal çözümlere de sebep olduğu gözlemlenmiştir. Ancak pratikte Allah ile bir gönül ilişkisi kurmaya gayretle fertten başlayarak bir arınmanın yaygınlaştırılmasının, hem empati yapmak hem de giderek ortak değerlere kuvvet kazandırmak bağlamında günümüz toplumlarına katkılar sağlayacağını; öte yandan dünyaya karşı tamamıyla olumsuz tavrın ise, uzun vadede din-toplum, insan-toplum ve sosyal bütünleşme-din ilişkisini olumsuz yönde etkilemek anlamında zafiyetlerle malul olduğunu düşünüyoruz.

Kaynaklar:

- » Alptekin, Coşkun; *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, c.8, İst., Çağ Yay., 1989.
- » Arslantürk, Zeki-Amman, Tayfun; *Sosyoloji-Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, 4. baskı, İst., Çamlıca Yay., 2001.
- » Baudrillard, Jean; *Kötülüğün Şeffaflığı- Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, Çev. Işık Ergüden, 2. baskı, İst., Ayrıntı Yay., 1998.
- » Baykara, Tuncer; "Türkiye Selçukluları Devrinde Konya'ya Genel Bir Bakış", *Konya'dan Dünyaya Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya, Karatay Belediyesi Yay., 2002.
- » Bayram, Mikail; *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Konya, y.y., 2005.
- » Bilgiseven, Âmiran Kurtkan; *Genel Sosyoloji*, 4. baskı, İst., Filiz Kitabevi, 1986.
- » Connerton, Paul; *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev. Alâeddin Şenel, İst., Ayrıntı Yay., 1999.
- » Coşkun, Ali; "Sosyal Çözülme, Sosyal Bütünleşme ve Din", *Bilgi ve Hikmet*, S. 5, İst., 1995.
- » Er, İzzet; "Sosyal Bütünleşme", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, c. 3, İst., Risale Yay., 1990
- » Er, İzzet; *Sosyal Gelişme ve İslam*, 2. baskı, Bursa, Furkan Kitabevi Yay., 1994.
- » Erkal, Mustafa E.; *Sosyoloji*, 3. baskı, İst., Filiz Kitabevi, 1987.
- » Fichter, Joseph; *Sosyoloji Nedir?*, Çev. Nilgün Çelebi, Konya Toplum Yay., t.y.
- » Gölpınarlı, Abdülbaki; *Mesnevî ve Şerhi*, c. 5, 2. baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- » Günay, Ünver; *Din Sosyolojisi*, İst., İnsan Yay., 1998.
- » Güngör, Erol; *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, 7. baskı, İst., Ötüken Yay., 1992.
- » İbn Haldun; *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, c.1, İst., M.E.B. Yay., 1989.
- » Kayaoğlu, İsmet; *Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya, Konya İl Kültür Müdürlüğü Yay., 2002.
- » Lukes, Steven; *Bireycilik*, Çev. İsmail Serin, Ank., Ark Yay., 1995.
- » Mardin, Şerif; *Din ve İdeoloji*, 7. baskı, İst., İletişim Yay., 1997.
- » Meriç, Cemil; *Bir Facianın Hikayesi*, Ankara, Umran Yay., 1981.
- » Meriç, Cemil; *Saint-Simon- İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, 2. baskı, İst., İletişim Yay., 1996.
- » Ozankaya, Özer; *Temel Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü*, 3. baskı, Ank., Savaş Yay., 1984.
- » Platon, *Devlet*, Çev. Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, 6. baskı, İst., Remzi Kitabevi, 1988.

- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Divan-ı Kebir*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, c. 1, İst., M.E.B. Yay., 1957.
- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Fihî Mafih*, Çev. M. Ülker Anbarcıoğlu, 5. baskı, İst., M.E.B. Yay., 1990.
- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Mecâlis-i Seb'a*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., Yeni Kitap Yay., 1965.
- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Mektûbât*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., İnkılap ve Aka Yay., 1963.
- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Mesnevî*, Çev. Veled İzbudak, c. 6, İst., M.E.B. Yay., 1991.
- » Rûmi, Mevlâna Celâleddin; *Rubâiler*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İst., Remzi Kitabevi, 1964.
- » Taştan, Abdülvahap; "Azerbeycan'da Dini Yaşayışın Geleneksel Tezahürü: Muharremlik Mera-simleri", *E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11, Kayseri, 2001.
- » Turhan, Mümtaz; *Kültür Değişmeleri- Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*, 4. baskı, İst., Çamlıca Yay., 2002.
- » Türkdoğan, Orhan; *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, İst., Timaş Yay., 1996.
- » Usta, Niyazi; "Din, Devlet ve Toplum", *Dini Araştırmalar*, c. 3, S. 8, Ankara, 2000.